

# Київська духовна академія

Київська Академія 17 (2020): 11–38.

<https://doi.org/10.18523/1995-025x.2020.17.11-38>

<http://ka.ukma.edu.ua>

*Тетяна Якусик*

## Харчування студентів Київської духовної академії (1819–1869 рр.)<sup>1</sup>

У статті висвітлено особливості харчування студентів Київської духовної академії за період чинності першого статуту 1819–1869 рр. Дослідження спирається на внутрішню академічну документацію (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Це, переважно, місячні та річні економічні звіти, що інформують про наповнення студентського столу впродовж року, та журнали поведінки, куди інспектор записував порушення студентами правил розпорядку. Надзвичайно важливі сідчення взято також з еґо-документів випускників, пояснювальних записок, приписів ректорів, економістів та інспекторів навчального закладу.

Харчування вихованців Академії регулювалося нормативно, залежало від багатьох факторів і не залишалося сталим упродовж десятиліть. Доволі прості страви загалом відповідали нормам Статуту, а самі студенти могли урізноманітнити їх власним коштом. У статті розглянуто меню та проаналізовано зміни у наповненні студентського столу впродовж досліджуваних років. Важливим чинником, що впливав на меню, був період літургійного року. Окрему увагу приділено традиції неформальних студентських зустрічей та вживання вихованцями заборонених (алкоголь) та дозволеного (чай) напоїв.

Ще одним сюжетом дослідження виступає харчова цінність продуктів, що їх споживали студенти. Хоч запропоновані підрахунки калорійності є приблизними, та все ж вони дозволяють твердити про енергетичну достатність харчування, принаймні у скромні дні.

**Ключові слова:** Київська духовна академія, студенти, харчування, ХІХ століття.

---

<sup>1</sup> Щиро дякую рецензентові статті, чії рекомендації дали змогу покращити текст.

Обґрунтовувати вивчення «структур повсякдення» немає потреби, адже цей напрямок існує в історіографії достатньо давно і вже засвідчив свої сильні та слабкі сторони. Проте повсякдення закладів освіти в українських губерніях Російської імперії XIX ст. не назвеш достатньо опрацьованим полем. Зокрема, залишається погано вивченою під цим кутом зору і єдина вища духовна школа на підросійських теренах — Київська Академія, що після реформи духовної освіти постала 1819 р. у стінах Могилянських «латинських шкіл».

Київська духовна академія (КДА) стала першим модерним вищим навчальним закладом у місті. Зі впровадженням у ній Статуту 1814 р. змінився, порівняно з Могилянськими навчальним осередком, і контингент студентів — відтепер тут навчалися майже винятково сини духовенства. Також, згідно з нормативними приписами, настали внутрішні зміни, адже нові правила стосувалися всіх аспектів повсякдення студентів, серед іншого й харчування, про яке піде мова у статті.

Інтерес до споживання їжі в різних соціальних середовищах за останні роки значно виріс, що підтверджується чималою кількістю студій та проектів. Що ж до харчування студентів вищих духовних навчальних закладів, то його вивчено значно гірше, ніж вихованців світських освітніх інституцій, а питання про забезпечення харчами студентів КДА досі заторкувалося лише побіжно — у контексті ширшого кола проблем<sup>2</sup>. Тож основним завданням цієї статті є аналіз харчування студентів КДА за дії першого академічного Статуту, тобто у період між 1819–1869 рр. Основну увагу буде звернено на реконструкцію студентського меню та на його залежність від літургійного часу, а також на вживання вихованцями заборонених (алкоголь) та дозволеного (чай) напоїв.

В основу дослідження покладено передусім внутрішні академічні джерела, що нині зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в місті Києві (ф. 711, Київська духовна академія).

---

<sup>2</sup> Див., наприклад: Марина Крутляк, «Побут київського студентства другої половини XIX ст.» *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* 11 (2008): 175–184; Надія Шип, *Київська духовна академія в культурно-освітнянському просторі України (1819–1919)* (Київ, 2010) (тут ідеться про їжу в контексті змін у Статуті духовних академій); Марина Ткачук, «Київська духовна академія (1819–1924): сторінками історії», в *Київська духовна академія в іменах (1819–1924)*, упоряд. і наук. редактор М. Л. Ткачук (Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2015), 1: 9–55.

Це, зокрема, місячні та річні економічні звіти, що інформують про наповнення студентського столу. Придалися й журнали поведінки, де інспектори фіксували відхилення від правил, що їх дозволяли собі студенти. Ці записи стають у нагоді не лише для дослідження поведінки, а й дають змогу встановити рівень вживання заборонених спиртних напоїв. Основні труднощі при використанні звітів і дисциплінарних записів насуває залежність їхньої інформативності від особи того, хто їх складав (економічні звіти — економ, а журнали поведінки — інспектор). Є підстави припускати, що ці посадовці часом не деталізували ті чи ті ситуації, або й взагалі їх не згадували. До того ж, журналам притаманна певна шаблонність: інспектори, характеризуючи студентів, обмежувалися загальними фразами на зразок «недостойное поведение», «характер имеет дурной», «поведение хорошее», «отлично» тощо. Серед решти архівних матеріалів використано пояснювальні записки й приписи ректорів, економів та інспекторів навчального закладу. Врешті, надзвичайно важливими є еґо-свідчення випускників КДА — їх зазвичай опубліковано.

Маркером для зіставлення архівних свідчень слугував нормативний документ — Статут духовних академій, де викладалися правила поведінки, окреслювалися сфери відповідальності персоналу, вимоги щодо їжі тощо. Продуктам харчування тут не відведено багато місця, радше йшлося про порядок розподілу коштів та про час студентських трапез. Згідно зі Статутом, вихованці лише обідали та вечеряли в студентській їдальні. Обід розпочинався о 12 год., складаючись із двох страв у звичайні дні і трьох страв у святкові, до яких подавали житній хліб. Вечеряли о 20-ій год. двома стравами та житнім хлібом. Як на обід, так і на вечерю подавали квас та воду. У Статуті наголошувалося, що їжа має бути здоровою та корисною, а меню треба змінювати, щоб їжа не набридала студентам. Врешті, зазначено, що під час посту треба вживати харчі, які не суперечать церковним приписам<sup>3</sup>.

Заторкнуте у Статуті харчування було тісно прив'язане до економічного життя навчального закладу, що ним відав економ, адже саме йому належало приймати, зберігати та витратити кошти з академічної скарбниці. Він, зокрема, контролював видачу одяжі та інших речей студентам, укладав договори на надання послуг і, звісно,

---

<sup>3</sup> *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отделение 3*, сост. Фёдор Титов (Київ: Тип. И. И. Чоколова, 1913), 4: 114.

відав закупівлею продуктів та формуванням студентського меню<sup>4</sup>. На практиці це означало, що стіл вихованців залежав від того, хто обіймав дану посаду. У мемуарах випускників КДА, які за час навчання застали кількох економів, зауважується зміна якості їжі за різних правлінь. Наприклад, Василь Певницький (навчався у 1851–1855 рр.) занотував:

Экономом был иеромонах Мартиниан. Это был человек мало зговорчивый. Не легко было уломать его, чтобы он приказал устроить что либо лишнее для студентов. [...] Говорили нам старшие студенты, что при Антоние стол стал лучше, чем был при Дмитрие (Муретове)...<sup>5</sup>.

Всі витрати економ заносив у звіти, що їх він складав помісячно та за рік. За річними звітами можна простежити зміни в складі продуктів, з яких готували їжу, адже їхній набір урізноманітнювався нечасто — десь раз на 7–10 років. З плином часу звіти стають детальнішими, і це дає змогу простежити, з яких саме продуктів складалося студентське меню.

### Зміни у студентському меню упродовж 1819–1869 рр.

У 1820-х рр. для харчування вихованців КДА закуповували в основному житнє борошно, пшоно, гречку, конопляну олію та яйця. Оскільки про в'ялену рибу згадок немає, це дозволяє припускати, що перевагу надавали живій рибі, а з м'яса яловичині. Також ніде не згадується про закупівлю солі, цукру, фруктів та овочів<sup>6</sup>, але складно стверджувати, чи ці продукти справді не купували, чи економ чомусь не вніс їх до реєстру, бо й самі економічні звіти за 1820-і рр. дуже скупі.

У 1830-х рр. до щойно згаданого додаються коров'яче масло, сіль, сир, чорнослив, солод, горох та сало. Крім живої риби, купували й солону, а крім яловичини — гусей, курей та поросят<sup>7</sup>. У 1840-х рр.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> Василий Певницкий, *Мои воспоминания: студенческие годы (1851–1855)* (Киев, Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1911), 64–65.

<sup>6</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІ-АКУ), ф. 711, оп. 1, спр. 110, арк. 25.

<sup>7</sup> Там само, спр. 768, арк. 33.

номенклатуру придбаних продуктів урізноманітнили оливки, мед (доти його купували тільки для академічної лікарні), оцет і білий пшеничний хліб (перед тим уживали житній, причому спечений у КДА, а не куплений)<sup>8</sup>. Упродовж наступного десятиліття додаються спеції та зелень, яких раніше не купували<sup>9</sup>, а найбільше нових продуктів фіксується у 1860-х рр.: тоді почали купувати ячну та манну крупи, рис, сметану, сушені вишні, квасолу, макарони, огірки, картоплю, капусту, буряки, цибулю і ковбасу<sup>10</sup>, а у звіті за 1862 рік згадано навіть 20 кавунів<sup>11</sup>.

Щороку для студентського столу КДА замовляла на свята паски та кутю. Якщо вихованці хотіли чогось іще, то могли заявити про це економу (це не означало, що він конче задовольнить прохання), або ж придбати бажане за власний кошт. Про це, зокрема, пише в своїх мемуарах і згадуваний вище Василь Певницький.

Як бачимо, ранні звіти фіксували лише продукти, а не страви студентського меню. Ситуація змінилася у 1850 р., коли тодішній економ детально розписав студентське меню, вказавши конкретні страви в ньому, а саме:

- У буденні скромні дні: на обід — борщ<sup>12</sup> з яловичиною та каша з коров'ячим маслом, на вечерю — суп з яловичиною і булочка;
- У буденні пісні дні: на обід — борщ зі сметками (дрібною озерною рибкою), грибами, на вечерю — суп з картоплею та булочки; під час Великого посту на обід готували борщ з грибами чи маслинами, а на вечерю кашу з конопляною олією;
- У скромні неділю та святкові дні: на обід — борщ з яловичиною, на вечерю — каша з маслом, печеня з яловичиною або холодець та булочки;

---

<sup>8</sup> Там само, спр. 1791, арк. 71.

<sup>9</sup> Там само, спр. 3556, арк. 50.

<sup>10</sup> Там само, спр. 4837, арк. 76; спр. 5918, арк. 76.

<sup>11</sup> Там само, спр. 4837, арк. 76.

<sup>12</sup> В оригіналі замість «борщу» зазначено «щі», проте склад продуктів, які закупували для приготування страви, вказує саме на борщ. До того ж, тогочасний слововжиток трактував російськомовне «щі» саме як українське «борщ», що зафіксовано у «Словарі малоросійського наречія» О. Павловського (див.: Д. Бучко, «Словарь малоросійського наречія» О. Павловського,» в *3 історії української мови: До 150-річчя «Граматики» О. Павловського* (Київ: 1972), 109.

- У пісні неділю та святкові дні: на обід — борщ зі сметками або грибами, на вечерю — каша, печеня з живої риби або холодець із солоного судака; під час Великого посту на обід готували окрошку чи борщ зі сметками або грибами, а на вечерю пшеничні котлети<sup>13</sup> або локшина й булочки<sup>14</sup>.

На великі релігійні свята замість булочок додавали пироги. У примітці до звіту зазначалося, що живу рибу (для всіх студентів) у пісні дні належить купувати не дорожче, як за три руб., а у святкові — за 4–5 руб., а якщо виділеної суми на вистачить, то її взагалі не купувати<sup>15</sup>.

При складанні меню враховувалися норми Статуту. Проте економ керувався й прагматичними міркуваннями, а саме — бажанням зменшити витрати на їжу, адже зі збільшенням кількості вихованців у 1840-х рр. коштів на закупівлю необхідних продуктів могло не вистачати. Варто додати, що після запровадження згаданого меню студенти почали частіше скаржитися на їжу, яку їм подавали, хоч поодинокі скарги траплялися й раніше. Зупинимося на особливо гучному випадкові.

У 1859 р. вихованці чи не вперше відкрито висловили невдоволення станом справ у КДА, написавши листа імператорові. Щоправда, його так і не було відправлено, однак про це студентське заворушення написали в газеті «Колокол» 1861 р., і там же опублікували згаданий лист зі скаргами та вимогами. Студенти наголошували на недбалості викладачів (мовляв, ректор та інші професори не читають їм лекцій належним чином), невиправдано великому навантаженні (забагато творів та письмових іспитів), малій кількості сучасних книг у бібліотеці, упередженому ставленні до вихованців, а одне з головних невдоволень, висловлених у листі, стосувалося економії на всьому, зокрема на їжі<sup>16</sup>. Вістря критики було спрямовано передусім на правління, тоді як скарги на харчування та умови життя лише ілюстрували незадовільний, висловлюючись по-сучасному,

<sup>13</sup> Нині пшеничні котлети вважають стравою російської кухні і зараховують до веганських. Готується з суміші варених пшеничної та манної круп, а потім смажиться, калорійність близько 200–300 ккал.

<sup>14</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 3348, арк. 6.

<sup>15</sup> Там само.

<sup>16</sup> «Прошение студентов Киевской Академии,» *Колокол* 91 (1861): 764–768.

менеджмент. Ми не аналізуватимемо окремі казуси студентських претензій до харчування, натомість зупинимось на поживності продуктів — така інформація, зрештою, дасть змогу критично перевірити студентські заяви щодо поганого харчового забезпечення.

Обрахунки калорійності ускладнюються браком інформації про повсякденний обсяг харчів на одного студента чи про розмір порцій. Загальна кількість того чи того продукту зростала при збільшенні числа студентів, але це не допомагає зрозуміти, якою ж була добова норма. Залишається лише припускати, скільки калорій припадало на одного вихованця, виходячи із загальної кількості продуктів. Нині добова норма енергії для однієї дорослої людини — до 3500–4000 ккал, а юнака у середньому — до 3000 ккал<sup>17</sup>. Число вихованців щороку бувало різним, тож вираховувати середню кількість калорій за тривалі проміжки часу недоречно. Аби предметніше оцінити ситність студентського столу, доцільніше проаналізувати ситуацію за один рік або й місяць. Для прикладу, розглянемо квітень 1847 року: закупівлю харчів у цьому році краще відображено у джерелах, а до того ж середній весняний місяць не мав суттєвих гастрономічних обмежень (це вже був час після Великодня; до детального аналізу харчування у 1847 р. ми далі повернемося).

Станом на 1847 рік у КДА навчалося 106 вихованців<sup>18</sup>. Їхній щоденний раціон складався здебільшого з круп, риби та м'яса — з них готували страви, а меню доповнювали булочки та пиття. Серед круп найуживанішими були гречана та пшенична, значно менше — ячмінна. В середньому студенти щодня з'їдали близько 17,5 кг гречаної крупи, 16,5 пшеничної та 800 г ячмінної, тобто всього 34,8 кг. Це означає, що на одну особу припадало 300–400 г крупи, себто 396–538 ккал, що для нормального функціонування організму замало. Звісно,

---

<sup>17</sup> Фернан Бродель, *Матеріальна цивілізація: економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. У трьох томах* (Київ: Основи, 1995), 1: 101. Цікаво, що затверджені у 2017 р. в Україні норми фізіологічних потреб населення в енергії передбачають для юнаків 14–17 років добову норму у 2700 ккал, а для 18–29-літніх, залежно від фізичного навантаження, аж до 4100 ккал. Щоправда, сучасні студенти-гуманітарії, згідно із чинними приписами, потребують лише до 2500 ккал (відвідано 17.11.2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#n14>)

<sup>18</sup> Підраховано за: *Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии* (Київ: Тип. Киево-Печерской Лавры, 1869), 426–430.

нестачу мали компенсувати риба та м'ясо (у ті дні, коли їх включали до меню), масло, гриби, оливки, булочки, сухофрукти тощо. Із врахуванням обсягу усіх цих продуктів вихованці отримували десь у середньому трохи менше 2.500 ккал на день<sup>19</sup>, тобто у скромні дні за умови м'ясного меню енергетична цінність студентського харчу наближалася до достатньої, однак пригадаймо, що йдеться про дворазове казенне харчування, без сніданку.

Сніданками Академія не годувала, що, зрештою, відповідало вимогам Статуту. Однак, як свідчать спогади вихованців, вони дбали про сніданки самостійно, споживаючи їх не в їдальні, а в житлових кімнатах. Так, Микола Пальмов (навчався у 1865–1869 рр.) згадує ранкову трапезу після молитви:

После молитвы пили чай. Собственно, казенного чая нам не полагалось. Мы сами покупали себе чай и сахар. [...] Некоторые из студентов вместо чая пили молоко; они находили молоко более полезным для здоровья и более приятным, чем чай. Некоторые утром не пили ни молока, ни чая, но завтракали яйцом<sup>20</sup>.

Схожу інформацію про кінець першого та початок другого десятиліття функціонування КДА містять мемуари Миколи Соколова, студента 1827–1831 рр.: «Пища в академии для меня, не изнеженного, поначалу казалась роскошною. Завтраком и полудником служил ржаной хлеб с солью»; заможніші студенти пили чай, а вбогіші заварювали трав'яні настої<sup>21</sup>. Такі спогади доповнюють картинку студентського столу, вказуючи, що без рiски в роті юнаки не починали навчання. Однак враховувати ці дані для розрахунків енергетичної цінності та достатності харчування неможливо, бо невідомо, що саме і коли вживали студенти, адже їхні бажання, смаки та фінансові можливості різнилися. Той-таки Микола Соколов згадує, що як вихідець із бідної родини отримував від батька не більше 5 руб., а відтак не міг купувати справжній чай<sup>22</sup>.

<sup>19</sup> Пораховано за річними та місячними звітами: ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2768, 2779, 2786.

<sup>20</sup> Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии. 1819–1920-е гг., сост. Василий Ульяновский (Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2015), 2: 449.

<sup>21</sup> Там само, 3: 199.

<sup>22</sup> Там само.



Інакшою була ситуація в пісні дні, коли вихованці могли просто недоїдати, отож не отримували необхідної кількості калорій для функціонування організму. Під час посту з раціону «вибували» м'ясні, а іноді й рибні страви, і здебільшого їли тільки крупи та супи з грибами, до чого часом додавалися фрукти й овочі. Звісно, наші підрахунки лише приблизні, й реальну ситуацію за ними уявити важко, бо тут надто багато нюансів, які неможливо взяти до уваги (як, приміром, недотримання посту окремими особами). Проте калькуляція принаймні дає змогу твердити, що «голодне існування» — це точно не найкраща сторінка студентського життя у КДА.

Схожою, якщо брати склад харчів, була й ситуація в іншому вищому навчальному закладі Києва — Університеті св. Володимира. Там так само основу страв складали крупи, що їх доповнювали риба, м'ясо та гарніри. Казеннокоштный студент університету подеколи отримував навіть менше 2 тис. ккал на день, через що вихованці часто нарікали на голод. Окрім того, університетські економи недобросовісно розподіляли харчі, тож на долю студентів припадало навіть менше за норму, і на цьому ґрунті між студентами та адміністрацією спалахували конфлікти<sup>23</sup>. У КДА такого не було навіть у період напружених стосунків студентів та адміністрації у вже згаданих подіях 1859 р. Ба більше, якщо спиратися на спогади Іллі Екземплярського, то й тоді частина вихованців сприймала економа невороже: «Экономом был иеремонах Геронтий впоследствии архимандрит, личность неопределенная, но студентам приятная в виду того, что он охотно давал деньги взаймы студентам»<sup>24</sup>.

Як бачимо, мемуарист опосередковано розповідає про один із ймовірних шляхів здобування коштів, що їх, не виключено, могли витратити на їжу. Окрім купівлі харчів, студенти користувалися з нагоди сходити в гості до київських друзів чи родичів, де їх, звісно ж, частували (до одного з таких випадків, із Михайлом Козловським, ми ще повернемося). Ясно, що можливість під'їсти в гостях була не у всіх і навряд чи траплялася часто. До того ж, оцінити внесок у студентське харчування придбаних самостійно чи з'їдених у гостях

<sup>23</sup> Тарас Самчук, «Харчування студентів університету святого Володимира (1834–1863 рр.),» *Часопис української історії* 40 (2019): 20.

<sup>24</sup> *Высокопреосвященный архиепископ Иероним Экземплярский (1836–1905). Биографический очерк и несколько проповедей усопшего Владыки* (Київ, Тип. Т-ва И. Н. Кушнарев и К°, 1906), 55.

продуктів практично неможливо. Тож залишається лише підкреслити, що така можливість існувала, як і отримання гостинців з дому. Відтак, як згадував дехто з вихованців, у студентських помешканнях зберігалися продукти та споживалася їжа поза їдальнею:

В комнате небольшой помещалось несколько человек чуть не со всеми своими пожитками: тут и спали и занимались, пили чай и угощались, поджаривая сало и другую снедь в печке<sup>25</sup>.

Щоправда, самостійне приготування їжі призводило до погіршення умов життя. Як нарікали студенти у 1859 р.: «Постоянная нечистота и теснота помещения, испорченный воздух в комнатах и вонючий в коридорах, [...] нередко сопровождаются вредным влиянием на здоровье»<sup>26</sup>. Врешті, для покращення власного становища вихованці вдавалися до своєрідних обмінів послугами: наприклад, казеннокоштні студенти в холодну пору року пускали товаришів погрітися до кімнат, беручи з них у якості оплати кілька шматків сала<sup>27</sup>.

### Студентське меню впродовж року

Наповнення студентського столу залежало від різних факторів, зокрема від літургійного періоду в році, тому варто проаналізувати харчування за один рік, а не місяць. Як уже зазначалося, економ мав складати щомісячні звіти, окрім річних, але це робилося не завжди. Серед виявлених джерел найкраще забезпечено даними 1847 рік: періоди з березня по травень та з липня по листопад. Відомостей про січень, лютий та червень немає, а за грудень вони збереглися лише частково. Варто додати, що звіти економа про денні витрати стосуються лише деяких продуктів, як-от: борошна (житнього, пшеничного, гречаного), крупи (пшоно, гречка, ячмінь), коров'ячого масла та олії, солоду, солі, меду. Найімовірніше, це складало основу більшості страв, адже решту продуктів записано не у харчових, а в загальних місячних видатках.

<sup>25</sup> Иван Пичета, «Воспоминания протоиерея И. Х. Пичеты», *Вера и разум* 18 (1911): 58.

<sup>26</sup> «Прошение студентов», 766.

<sup>27</sup> А. М. Чижевский, «Воспоминания о студентах Киевской духовной академии (с 1819–1863 гг.)», *Киевская старина* 1 (1917): 137.

На березень 1847 р. припадали Великий піст, Вербна неділя та Страсний тиждень, що відбилося на студентському столі. Найбільше було вжито житнього та пшеничного борошна, а з-поміж круп — пшона (див. додаток 1). Аж до самого Великодня масло заміняла олія; підсолоджували страви медом, а замість м'яса давали гриби<sup>28</sup>. Водночас купували рибу, яку під час Великого посту можна було вживати лише у Вербну неділю та, якщо це припадало на час посту, — на Благовіщення (25 березня; у 1847 р. Пасху святкували 23 березня). Проте кількість придбаної у березні риби була більшою за ту, що можна з'їсти за день (себто у Вербну неділю): вірогідно, її частину залишали на останній, непісний, тиждень місяця.

На відміну від березня, квітень був не таким «суворим» щодо харчування, оскільки на цей місяць не припадало великих свят і постів. Тож студенти майже щодня вживали чимало коров'ячого масла та різноманітних круп, і для них купували також м'ясо та булочки<sup>29</sup> (див. додаток 2). У другій половині травня не вживали масла, але їли курятину, рибу та гриби. Найбільше було використано житнього борошна та пшоняної крупи, а до того ж до столу подавали значно більше меду<sup>30</sup> (див. додаток 3).

Відомостей про харчування у червні немає, але саме на цей місяць припадає Апостольський піст з 2 по 28 червня, тож можна припустити, що тоді наповнення студентського столу було досить скромним і що з раціону вилучали м'ясні страви, масло, підсолоджувачі. У звітах за липень з'являється інформація про загальні витрати на харчування студентів, що загалом становило 33 руб. 94 коп. Цього місяця склад продуктів нагадує травневий, але є запис про купівлю 1.145 булочок для студентської їдальні<sup>31</sup> (див. додаток 4). На період з 1 по 14 серпня припадав Успенський піст; витрати на серпневу їжу помітно виросли порівняно з попередніми, складаючи 50 руб. 52 коп. Привертає увагу, що левову частку цієї суми (47 руб.) було витрачено на купівлю риби та м'яса — ймовірно, решта продуктів ще залишалися з минулих місяців<sup>32</sup> (див. додаток 5). Улітку харчо-

<sup>28</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2779, арк. 68.

<sup>29</sup> Там само.

<sup>30</sup> Там само.

<sup>31</sup> Там само, спр. 2768, арк. 74.

<sup>32</sup> Там само.

ві витрати скорочувалися через вакації, які тривали з 26 червня до 15 серпня, коли частина студентів роз'їжджалася по домівках, до знайомих і приятелів, а до 1854 р. вони відвідували академічну дачу в Борщагівці<sup>33</sup>.

У вересні загальні видатки на їжу для студентів складали вже меншу суму — 38 руб. 6 коп<sup>34</sup>. Цього місяця суттєво знизилася використання гречаного борошна, солоду та меду<sup>35</sup>, натомість зросло споживання житнього та пшеничного борошна, що, мабуть, пов'язувалося зі здешевленням цих зернових після збору нового врожаю (див. додаток 6). Схожу тенденцію до зниження вартості закуплених харчів спостерігаємо і в жовтні: тоді було витрачено 20 руб. 38 коп. (див. додаток 7). Оскільки впродовж цих двох місяців не було посту, який би вплинув на номенклатуру продуктів, то залишається припускати, що причиною стала епідемія холери, яка спалахнула в Києві восени 1847 року. Тоді заняття в Академії припинили, багато студентів захворіло й лежало в студентській лікарні, отож витрати на їхнє утримання значилися серед лікарняних, а хто міг — роз'їхався по домівках. Відтак, видатки на їжу або зменшилися, або їх було перенесено до лікарняних статей.

Половну листопада та майже весь грудень займає Різдвяний піст (від 15 листопада до 24 грудня), тож споживання круп, олії та меду значно зросло, натомість рибу, м'ясо й солод до столу не подавали<sup>36</sup>. Це дещо дивує, бо під час значно суворішого Великого посту рибу купували (див. додаток 8).

Загалом, як бачимо з наведених прикладів, основний раціон студентів складався з круп, м'яса та риби. Позаяк витрати на їжу не були чітко нормованими, вони відрізнялися залежно від місяця та, напевно, не завжди виправдано (тому в 1850 р. для економії коштів запровадили щось на зразок фіксованого меню). На різноманіття студентського столу впливав перебіг літургійного року, а подеколи й інші чинники, як, приміром, епідемія холери у Києві восени 1847 року. Позначалися й періоди збирання нового врожаю, коли ціни на овочі, фрукти та зернові падали, а отож вони ставали «привабливішими» для закупівель.

<sup>33</sup> *Акты и документы*, 4: 186.

<sup>34</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2786, арк. 87.

<sup>35</sup> Там само.

<sup>36</sup> Там само.

На відміну від КДА, нормоване студентське меню в Університеті св. Володимира з'явилося раніше, але проблеми з розподілом харчів це все одно не зняло, про що згадувалося вище.

### Вживання алкоголю

Статут забороняв студентам уживати алкогольні напої за винятком медичної мети (хоч вино для лікарні купували, його давали тільки як ліки). Проте, незважаючи на заборони, вживання алкоголю являло собою постійну, нехай і не масову, проблему (див. додаток 10). У 1860 р. з'явився спеціальний припис стосовно пияцтва студентів, на яке звернув увагу інспектор архимандрит Мефодій, висловивши занепокоєння моральним станом майбутніх священнослужителів<sup>37</sup>. Як видно з архівних документів та спогадів вихованців, у подальші роки це явище не зникло, ба не стало слабшим. Варто врахувати й те, що, найімовірніше, частину випадків зловживання спиртним навіть не внесли до журналів поведінки.

Не всі студенти згадують у своїх мемуарах про вживання спиртного, а дехто взагалі оминає харчування, як, наприклад, Климент Фоменко (навчався у 1859–1863 рр.) — він зосереджується на соціальних зв'язках та навчанні<sup>38</sup>. Врахуймо й те, що більшість колишніх студентів писали спогади вже як викладачі духовних академій і семінарій, після досягнення певних висот у кар'єрі, тож, не виключено, їм не хотілося «плямувати» власну репутацію. Натомість записи інспекторів КДА показують інакшу картинку, адже там фіксується зловживання алкоголем. Наприклад, у жовтні 1830 р. вихованець Василій Панов за дозволом інспектора вийшов з Академії, а повернувся нетверезим. Цього ж місяця Олександр Арпегов відлучився без дозволу і теж повернувся напідпитку, за що його покарали «дієтою» з хліба та води на кілька днів. Позаяк він часто порушував правила та «характер имеет дурной», справу Арпегова було відправлено на розгляд Академічного Правління<sup>39</sup>. У журналі поведінки навіть

<sup>37</sup> Там само, спр. 4571, арк. 1.

<sup>38</sup> Климент Фоменко, «Двадцать первый курс Киевской духовной академии (Воспоминания бывшего студента XXI курса),» *Труды Киевской духовной академии* 27 (1909): 324–340.

<sup>39</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 507, арк. 13.

зафіксовано випадок, коли студент не з'явився на Євхаристію: «Замечен в нетрезвости, в неблаговременных отлучках из корпуса и не был на причастии, бывшем в сем месяце»<sup>40</sup>.

Особливо привертає увагу випадок зі студентом Михайлом Козловським, який довго й систематично порушував правила Академії. Перші записи про це у журналі поведінки датуються 1846 р.: «Во время праздника Пасхи самовольно отлучался из Академии на трое суток и не благопристойно вел себя в сие время между своими знакомыми в Киеве»<sup>41</sup>. Через декілька місяців наступного року записано, що цей же студент «неоднократно замечен в нетрезвости»<sup>42</sup>, востаннє в листопаді, а в січні 1848 р. Козловський подав клопотання про відрахування з КДА через поганий стан здоров'я<sup>43</sup>, хоч його звернення до лікаря не зафіксовано. Обидві інформації дозволяють припускати, що студентові дозволили залишити Академію за власним бажанням, без скандалу, хоч, згідно з правилами, його належало відрахувати за порушення дисциплінарних приписів. Мабуть, правління обрало компромісний варіант: і позбутися недисциплінованого студента, і не «заплямувати» його особисту справу, тобто дати шанс схаменутися.

Як уже було зазначено, далеко не всі вихованці Академії згадували у своїх спогадах про вживання алкоголю, та все ж були й такі, хто зізнавався у цьому відверто, зокрема описуючи неформальні зустрічі з нагоди іменин. На дні народження іменинник купував своїм колегам алкоголь — горілку, пиво, вино, й уживали їх, згідно з традицією, до обіду. Це, звісно, не влаштувало інспекторів:

Были именины одного из товарищей и он, по издавна заведенному обычаю угощал товарищей. Окна номера были раскрыты. Зычный гонор наш, сменяемый пением, услышал инспектор, которому мы мешали спать, и он велел позвать к себе старшего<sup>44</sup>.

На питання інспектора про шум старший по кімнаті віджартувався, що чує лише прекрасний спів. За це студент отримав покарання та був позбавлений звання старшого.

<sup>40</sup> Там само, спр. 3794, арк. 22.

<sup>41</sup> Там само, спр. 2516, арк. 4.

<sup>42</sup> Там само, спр. 2682, арк. 12.

<sup>43</sup> Там само, спр. 2882, арк. 5.

<sup>44</sup> Иван Дубасов, «Из моих академических воспоминаний», *Тамбовские епархиальные ведомости* 18 (1898): 485.

Можна припустити, що студенти відвідували шинки та бакалії, де продавали спиртні напої. Один з випускників згадує про ситуацію, коли старший привів свого нетверезого товариша після прогулянки містом до нього додому та назвав швейцару своє ім'я. Зрештою, про випадок довідалися в Академії, і старшого покарали. Тож, як бачимо, відомі керівництву випадки вживання алкоголю каралися.

Утім, ситуація зі зловживанням алкоголю та покаранням за це не була сталою, а часом залежала від адміністрації навчального закладу. До слова, Філарет Філаретов (ректор у 1860–1877 рр.) любив «во время обеда выпивать 1–2 рюмки хересу»<sup>45</sup>. Звісно, це не підтверджує його м'якшого ставлення до вживання алкоголю, коли це не переходило межі пристойного, але й не відкидає такої можливості.

Алкоголь у студентському житті, звісно, супроводжував не лише вихованців КДА, адже схожі випадки фіксуються і в решті вищих начальних закладів. Студент Університету св. Володимира Олександр Шрамченко, наприклад, згадував про «студенческие сходки»: «...энергические лица, исполненные ума, веселости, чувства и отваги, шумно беседующие за стаканами вина...»<sup>46</sup>.

На вакації дехто зі студентів не їхав додому, а виїжджав разом з рештою на академічну дачу в село Борщагівку<sup>47</sup>. Там знаходилося озеро, де можна було купатися, ловити рибу та плавати в човні, а ще на території дачі були відпочинкові альтанки. Проте тутешні літні розваги студентів тривали тільки до 1854 р., а далі їх для вихованців Академії було скасовано. Це пов'язувалося з тим, що коли якось студенти перебрали алкоголю, усе закінчилося трагічно: «Составилась компания слишком веселых людей, которые слишком усердно увлекались дарами Бахуса... один из студентов нашел себе смерть в пруде»<sup>48</sup>. Мабуть, цей випадок набув розголосу власне через сумний фінал, бо решта розваг такого роду могли взагалі не фіксувати. Зловживання алкоголем було одним із найчастіших студентських порушень, навіть коли орієнтуватися на випадки, що їх інспектори не так часто вносили до журналів поведінки.

---

<sup>45</sup> Василий Логвинович, «Мои воспоминания о епископе Рижском, бывшем ректоре Киевской духовной академии,» *Труды Киевской духовной академии* 12 (1912): 302.

<sup>46</sup> Александр Шрамченко, «А. А. Навроцкий,», *Киевская Старина* 12 (1902): 355.

<sup>47</sup> Дубасов, «Из моих,» 488–489.

<sup>48</sup> Певницкий, *Мои воспоминания*, 62.

## Студентські чаювання

Чаювання Статут не забороняв (про нього тут взагалі не згадано), а чай станом на першу половину XIX ст. уже був значно доступніший за ціною, аніж у попередньому столітті. Однак, згідно зі Статутом, вихованцям КДА на обід та вечерю давали або квас, або воду, тож чай доводилося купувати власним коштом. Щоправда, приносити до кімнат столові прибори та їжу заборонялося, тож це, певно, розповсюджувалося і на чаювання<sup>49</sup>.

У спогадах випускників часто натрапляємо на згадки про чаювання, хоч дехто й згадує насторожену реакцію на це інспекторів, з чого випливає, ніби керівництво або підозрювало студентів у вживанні зовсім не чаю, або ж його насторожували самі студентські компанії. Можливо, інспектори побоювалися, що студенти, збираючись гуртом, зіпсують щось у помешканні, або стануть обговорювати те, що їм не подобається в Академії, бо ж на прикладі подій 1859 р. бачимо, що таке було можливим.

Студенти традиційно збиралися компаніями у своїх кімнатах, де жило по 5–6 осіб, але охочих почаювати бувало й більше. Крім звичайного чаю, готувався ще й власний із трав та ягід<sup>50</sup>, а все потрібне для заварювання та пиття (булочки й солодке) студенти купували на власний кошт. Посуд так само або купували гуртом, або хтось привозив з дому. Наприклад, у реєстрі майна Григорія Зимовського (вступив до КДА на початку 1830-х рр., помер у 1835 р.) фіксується цілий набір для чаювання: окрім столових приборів, тут був мідний самовар, тарілка, чайник і цукорниця<sup>51</sup>, хоч і невідомо, чи йшлося про особисту власність студента, чи ці предмети належали колегам по навчанню, а Зимовський їх просто зберігав.

Про студентські посиденьки за чаєм згадує й уже цитований Василь Певницький:

Между тем студенты хотели пить чай — и пили. Только они на свои средства должны были покупать и чай, и сахар. Равным образом и булку к чаю, кому то нужно было, студенты покупали на свои деньги. Был

<sup>49</sup> *Акты и документы*, 4: 114.

<sup>50</sup> *Биографический словарь* (Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2019), 3: 199.

<sup>51</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 1045, арк. 18.



у студентов знакомый булочник, который охотно предлагал студентам булки в долг<sup>52</sup>.

Спільне чаювання слугувало для студентів водночас і розвагою, і заміною відсутнього казенного сніданку, що підтверджують уже згадувані мемуари Миколи Пальмова<sup>53</sup>.

Своєю чергою, Іван Посохов пише про вихованців університетів як про частих відвідувачів булочних та кав'ярень<sup>54</sup>. Не виключено, що й студенти КДА у такі місця навідувалися. Так, пекарі та купці на Подолі давали їм у борг булочки й іншу випічку (про це згадує Певницький), а коли студенти закінчували навчання та виїжджали до місця служби, то надсилали в Київ заборговані гроші<sup>55</sup>. Якщо ж випускники з тих чи тих причин не повертали борг, то пекарі зверталися до економа з проханням його сплатити. Для прикладу, таке сталося у 1843 р., коли купець Суботін скаржився в Академію про неповернення грошей за наданий у борг хліб та клопотався про компенсацію<sup>56</sup>.

Як посиденьки за келихом міцних напоїв, так і чаювання, організовані по кімнатах, слугували для вихованців КДА своєрідним засобом соціалізації. Це видно зі спогадів, зокрема й уже наведених, де згадуються пережиті на таких зібраннях спільні емоції, а не сам факт уживання алкоголю та чаювання.

Підсумовуючи, ще раз наголосимо, що харчування вихованців КДА залежало від багатьох чинників та не було сталим упродовж 1819–1869 рр. Страви залишалися доволі простими й загалом відповідали нормам Статуту, проте оцінити їхню енергетичну наповненість простіше, аніж проаналізувати якість (адже про неї внутрішня академічна документація не згадує). Самі студенти могли урізноманітнювати харчування або власним коштом, або (і це виглядає радше мало ймовірним) переконати у такій потребі економа. Адже той виходив лише з наявних коштів, а їх могло вистачати хіба на купівлю необхідних продуктів. Привертає увагу, що власне в студентському середовищі зароджувалися традиції, пов'язані з харчуванням: відзначення днів народження і свят та чаювання.

<sup>52</sup> Певницький, *Мои воспоминания*, 69.

<sup>53</sup> *Биографический словарь*, 2: 449.

<sup>54</sup> Іван Посохов, *Студентство університетів Російської імперії ХІХ — на початку ХХ ст.* (Харків: Раритети України, 2013), 93.

<sup>55</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2259, арк. 22.

<sup>56</sup> Там само.

## Додатки

## Додаток 1.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у березні 1847 р<sup>57</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1	131		16	380				560		262		
2	49	14	16	380				248				832
3	180	200	16	380		120	16	380		589		
4	180	200					16	380				832
5	147	400	16	380		120	16	380				
6	131		16				16	380				
7	131		16	380				248		262		
8	147	400	16	380		120	16	380				364
9	98	280	16	380				248	16	380		
10	147	400	16	380		120		872				
11	131			500			32	760		312		
12	147	400	16	380		120						832
13	131		16	380			16	380				
14	147	400	16	380		120		380				832
15	131			647			16	380				
16			16	380				560				832
17	147	400		500		120		200	16	380		832
18	131			500			16	380		312		
19	147	400	16	380		120				560		
20	131		16	380				976				832
21	196	600		335		120			16	380		
22	131			409	131		16	380				
23				409	131							
24					262							832
25	131			409	81					560		
26	131			409	491							832
27	147	400		409	491			830		560		
28	98	280		409	409				16	380		832
29	131			409	196				16			832
30	147	400		409	294					832		260
31	147	400			344			260	16	380		832

<sup>57</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2779, арк. 68.

## Додаток 2.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у квітні 1847 р<sup>58</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1	16	380		520	1	400	16	520	16	520		
2	131		1	400				950		800		830
3	180	200			1	400	16	400	17	560		830
4	131		16	380			16	400		800		
5	131			970			16	380	16	520		830
6	147	400	16	380	1	400	16		16			
7	131			500			16	520	17	520		
8	147	400		500	1	400	16	520	16	520		830
9	98	280	16					850				
10	114	700		676	1	400		520	16	520		830
11	98	280	1	400			16	380		700		
12	147	400		470	1	400	16	520	17	350		
13			16	380					16	520		830
14	98	280		420			16		17	350		
15	147	400		470	1	400	16	660	16	520		830
16	131		16	380			16	520	1	400		
17	131			470			16	520	16	520	1	400
18	114	700	16		1	400	1	850				
19	131			730			16	520	16	520	1	400
20			16	380				850				
21	147	400	16	380	1	400	1	350	16	520		
22	131			420			16	520	16	520		830
23	147	400	16	380	1	400	1	870				
24	131			420			16		17	350		
25	114	700		950	1	400	16	520		830		
26	131		2				16	800	16	520		
27	81	900		730	1	560	16		16			830
28	147	400		420	1	400	16		17	600		
29	131			420			16		16			830
30	147	400		850	1	400		800				

<sup>58</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2779, арк. 68.

## Додаток 3.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у травні 1847 р<sup>59</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1			20	480				520	16	520		500
2	147			480	1	400		520		800		
3	131		20	480			17	400	16	520		800
4	131		1	250			1	350	16	520		500
5	180	200	1		1	400	17	400	32	700		
6	131			520			16		16			800
7	180	200	20	480	1	400	16	520	1			
8	131		1	240			1	200	16	520		800
9	114	700		700	1	400			1	800		800
10	131		1	300			1	10	16	520		800
11			32					540	1	500		
12	98		20	300			2	700	1	300		800
13	114	700		520	1	400	17	300	16	520	1	400
14	131			520			16		17	300		
15	131			500			16	520	16	520		800
16	147	400		520	1	400	16		17	600		
17	131			520			17	300	16	520		520
18	98	280	1	900								800
19	114	700	1	900	1	400	16	600		800		
20	131		1				17	300				
21	81	900	16		1	400	16	600	16			800
22	1	200	16					832				
23			32	700	1	400		520	17	300		
24	196	600	1	200			17	100				800
25	98	280	16				17	300	16	520		
26	98	280	16	380				520		800		
27			16	380	1	600	17	200				800
28	98	280	16	380			1	900				
29	114	700		800	1	400			16	380		400
30	98	280	16	300			16					800
31	131		1				1	200		800		

<sup>59</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2779, арк. 68.

## Додаток 4.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у липні 1847 р<sup>60</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1	131			800			16	520		900		620
2	98	280	17				1	600				520
3				800	1	200	17	800	32	700	1	
4	131		17	400					1			670
5	98	280	1	400			1	560	16	700		620
6				520				620	16			
7	131			800			1	800	16	380		
8	98	280		620	1	200	1	250	16			
9	81	800		410			1	250		500		780
10	81	900	1	200			1	800	16			260
11	98	280		670	1	200	1	520		500		
12	49	140		300			1	560	49	200		260
13				700				520	16	380		260
14	81	900		400			16		16			620
15	147	400		520	1	200	1	560	16			520
16				360			16					
17	81	900		360			1	560	16			310
18	81	900	1	660			1	800				
19	98	280		450	1	200	1	560	1	800		670
20				900			1	200	1	800		
21	81	900		300			1	560	1	800		780
22	98	28		460	1	200	1	560	1	800		260
23	81	900		570			1	700				
24	81	900		310			1	500	1	800		780
25	98	280		520	1	200	1	200		700		520
26	65	520		360			16		1	800		410
27			1	760				520	1	560		520
28	212	900	1	700	1	300	16	320	32	700		260
29	114	700		800			1	800			16	600
30	81	900		620			1	200		520		
31			1	200			1	200		400		

<sup>60</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2768, арк. 74.

## Додаток 5.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у серпні 1847 р<sup>61</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1	81	900	1	900			16	320		520		830
2	196	600	16	320	1	240	32	760	16	320		
3			16	500			1			520		
4	131			520	1	240	16	320	1	400		
5	147	400	1	352			1	250		520		
6			16	320			1	560				830
7	81	900		520			1	250		520		520
8	65	520	1	870			1	250				
9	81	900		400			1	260		520		
10	16	320	1	300	1	240	1	560				
11	16	320		780				520	16	520		
12	81	900		620			1	800				
13	180	200	1	450	1	240	1	400	16	520		
14	163	800		310			16	320				
15			16	320			1	200		620		
16	65	520		620			16	400	1	870		830
17				620				780	16	320		260
18	98	280		520	1	240	16	320	16	320		260
19	147	400		670			1	450	16	320	1	150
20	98	280	16	400			1	450		800		260
21	163	800		620			1	800	16	320	1	350
22	114	700	16	320	1	240	1	870	16	520		
23	81	900		410			1	560	16	520	1	350
24				410			1	560	16	520		260
25	98	280		940	1	350	16	320	16		1	150
26	81	900		800			17	100		260		
27	81	900	17	100			1	250	16	320		
28	81	900		460			1	820		930	1	900
29			16	320			1	300	16			
30	98	280		520	1	350		620		830		830
31				780			16	520				260

<sup>61</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2768, арк. 74.

## Додаток 6.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у вересні 1847 р<sup>62</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1	163	800		830			16	320			1	400
2	196	600		410			32	760	16	320		260
3	147	400	16	320	1	350	1	400				260
4	81	900	1	300			1	820	16	320		830
5	81	900		410			16	320			1	560
6	229	300		670	1	350	16	320	17			
7				780			16	320		930		260
8	81	900		780			16	320				930
9	81	900		780			16			830		260
10	98	280		620	1	350	17				1	350
11	163	800		520			16		16	320		
12	163	800	16	320			16	320				260
13	98	280		830	1	350	16	320	16	320	1	300
14			32	760			1	240		930		
15	81	900		520			16	320	16	320		260
16	147	400		410			1	820		500	1	100
17	147	400	16	320			1	560		830		
18	81	900		410			16	320		930	1	100
19	81	900	16	320			16	320				
20	81	900		410			16	320		830		
21	81	900	1	450			1	300				830
22	98	280		670	1	560	16	320		830		
23	81	900		410				780				830
24	163	800	16	320				500		830		
25	229	300		930			16	320	1	400		930
26	81	900	16	320			2	100				
27	163	380		410			16	320		830		
28	98	280		670	1	400	1	250				830
29	163	800		410			16	320		830		
30	98	280		670			15	520				830

<sup>62</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2786, арк. 87.

## Додаток 7.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у жовтні 1847 р<sup>63</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1	16	380	1	400			16	380				
2	16	380		410			16	380				830
3	16	380	16	380			1	870				
4	98	280		410			16	380		830		
5	163	800		900			1	240				830
6	114	700		410			32	760	1	400		
7	163	800	1	400			16	380				830
8	81	900	16	380			1	350		830		
9	81	900		520			16	380			1	400
10	81	900		780			16	380				
11	180	200		670	1	400	16	380		830		
12	81	900	1	400			1	240				830
13	81	900		520			16	380		830		
14	81	900		520			16	380				
15	81	900	16	380			1	250		830		
16	81	900					16	380			1	250
17	81	900	16	380			1	250		830		520
18	61	800		520			16	380				830
19	81	900	16	320						830	1	400
20	81	900					17	200				830
21	81	900						620		830		830
22	81	900	16	320			16	380				
23	81	900					16	380				830
24	81	900	16	320			1	250		830		
25				260			1	250				830
26	81	900	16	380			2	250				830
27	81	900					16	280		830		830
28	81	900	1	400			16	380				830
29	81	900	16	380				830				
30	81	900	16	380			16	380		830		830
31	81	900	16	320			1	250		700		

<sup>63</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2786, арк. 87.



## Додаток 8.

Обсяг придбаного борошна та круп  
для потреб студентів у листопаді 1847 р<sup>64</sup>.

Число	Мука						Крупи					
	житня		пшенична		гречана		пшоно		гречка		ячмінь	
	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр	кг	гр
1	81	900		410			1	250		830		830
2	114	700	16	380			16	380	1	400		
3	65	520		670				670	16	380		830
4	64	520		410			16	380				830
5	163	800	16	380			16	380	1	870		520
6	65	520		830			17	200				
7	131		16	380			1	250		830		830
8	65	520	16	380			1	250		830		
9	65	520	1	560			1	450		830		830
10	81	900	1	400	1	400	16	380				
11	65	520		780						830		830
12	65	520	16	380						830		830
13	65	520	16	380								830
14	131		16	380			16	380		830		830
15	65	520	16	380				260			1	250
16	65	520	17	200						780		830
17	65	520	16	380					17	200		830
18	65	520	1	350			1	250		830		
19	131		16	380				670				
20	65	520	16	380			16	310		830		830
21	65	520	16	380			16	310				830
22	131		1	400							830	
23	65	520	16	380			1	450				
24	65	520		780				780			830	
25	65	520		780				670		830		
26	65	520	16	780			1	250			830	
27	65	520	16	380				670				
28	131		16	380			16	380		830	830	
29	65	520	16	380				670				
30	65	520	16	380				780			830	

<sup>64</sup> ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 2786, арк. 87.

## Додаток 9.

Зловживання алкоголем серед студентів КДА<sup>65</sup>

Період	Курси	Кількість випадків	Всього студентів
1819–1831	I курс–V курс	8 (3,6%)	219 (100%)
1831–1841	V курс–XI курс	5 (1,7%)	294 (100%)
1841–1851	XII курс–XV курс	17 (5,2%)	321 (100%)
1851–1861	XVII курс–XX курс	7 (2,8%)	247 (100%)

## Bibliography

*Akty i dokumenty, otnosyashchiesya k istorii Kievskoj Akademii*, ed. Fyodor Titov. Vol. 4. Kiev: Tip. I. I. Chokolova, 1913.

*Biograficheskij slovar' vypusnikov Kievskoj duhovnoj akademii. 1819–1920-e gg.*, sost. Vasilij Ul'yanovskij. Vols. 2, 3. Kiev: Izdatel'skij otdel Ukrainskoj Pravoslavnoj Cerkvi, 2014, 2019.

Brodel, Fernan. *Materialna tsyvilizatsiia: ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st. U trokh tomakh*. Kyiv: Osnovy, 1995.

Buchko, D. «“Slovar malorossyiskoho narechya” O. Pavlovskoho» In *Z istorii ukrainskoi movy: Do 150-richchia «Hrammatyky» O. Pavlovskoho*. Kyiv: 1972.

Chizhevskij, A. M. «Vospominaniya o studentah Kievskoj duhovnoj akademii (s 1819–1863 gg.)» *Kievskaya starina* 1 (1917): 127–138.

Dubasov, Ivan. «Iz moih akademicheskikh vospominanij.» *Tambovskie eparial'nye vedomosti* 18 (1898): 474–489.

Fomenko, Kliment. «Dvadcat' pervyj kurs Kievskoj duhovnoj akademii (Vospominaniya byvshego studenta XXI kursa.)» *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii* 27 (1909): 324–340.

Kruhliak, Maryna. «Pobut kyivskoho studentstva druhoi polovyny XIX st.» *Aktualni problemy vitchyznianoj ta vsesvitnoji istorii* 11 (2008): 175–184.

Logvinovich, Vasilij. «Moi vospominaniya o episkope Rizhskom, byvshejm rektore Kievskoj duhovnoj akademii.» *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii* 12 (1912): 279–314.

<sup>65</sup> Підраховано за журналами поведінки: ЦДІАКУ, ф. 711, оп. 1, спр. 507, 1044, 1969, 2516, 2582, 2882, 3794. До статистики включено лише ті випадки, де чітко вказано саме на зловживання алкоголем.

Pevnickij, Vasilij. *Moi vospominaniya: studencheskie gody (1851–1855)*. Kiev: Tip. Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1911.

Picheta, Ivan. «Vospominaniya protoiereya I. X. Pichety.» *Vera i razum* 18 (1911): 52–79.

Posokhov, Ivan. *Studentstvo universytetiv Rosiiskoi imperii XIX — na pochatku XX st.* Kharkiv: Rarytety Ukrainy, 2013.

«Proshenie studentov Kievskoj Akademii.» *Kolokol* 91 (1861): 764–768.

*Pyatidesyatiletnij yubilej Kievskoj duhovnoj akademii*. Kiev: tip. Kievo-Pecherskoj Lavry, 1869.

Samchuk, Taras. «Kharchuvannia studentiv universytetu sviatoho Volodymyra (1834–1863 rr.)» *Chasopys ukrainskoi istorii* 40 (2019): 19–28.

Shramchenko, Aleksandr. «A. A. Navrockij.» *Kievskaya Starina* 12 (1902): 351–381.

Shyp, Nadiia. *Kyivska dukhovna akademiia v kulturno-osvitianskomu prostori Ukrainy (1819–1919)*. Kyiv: Feniks, 2010.

Tkachuk, Maryna. «Kyivska dukhovna akademiia (1819–1924): storinkamy istorii.» In *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh (1819–1924)*, uporiad. i nauk. redaktor M. L. Tkachuk. 2 vols. 1: 9–55. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2015.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 711, op. 1, spr. 110, 507, 768, 1044, 1045, 1791, 1969, 2259, 2516, 2682, 2768, 2779, 2786, 2882, 2883, 3348, 3556, 3794, 4571, 4837, 5918.

*Vysokopreosvyashchennyj arhiiepiskop Ieronim Ekzemplyarskij (1836–1905). Biograficheskij ocherk i neskol'ko propovedej usopshego Vladyki*. Kiev, Tip. T-va I. N. Kushnarev i K°, 1906.

## Abstract

### The Nutrition of the Kyiv Theological Academy Students (1819–1869)

The article depicts the peculiarities of Kyiv Theological Academy students' nutrition in the years of 1834–1863. The investigation uses documents from the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. These are mainly monthly and annual economic reports which inform about the filling of the student's menu during the year and logs of behavior, where the inspector recorded deviations from the rules by

students. Archival documents help to illuminate aspects connected to the nutrition of students of Kyiv Theological Academy. The ego-documents of graduates, notes, instructions of rectors, economists, and inspectors of the educational institution are extremely important.

Attention is paid to regulatory requirements on food that are in the “Statut” of the theological academies. The Nutrition of students in Kyiv Theological Academy depended on many aspects and did not remain stable during 1819–1869. The students could diversify their diet at their own expense. The student menu was considered, and an attempt was made to analyze the changes that occurred with the filling of the student menu during these years. Also the paper describes how the diet changed depending on the period of the liturgical year. The traditions of informal students’ meetings and the use of prohibited (alcohol) and permitted (tea) drinks by the students are considered.

Special attention is paid to the question of the diet and nutrition value of products for students. Calculations are approximate, but there are reasons to conclude that the food energy value was enough for the students’ nutrition in the Academy at least on ferias.

**Keywords:** Kyiv Theological Academy, students, nutrition, the 19th century.